

Vyznanie nádeje

Konrad Lorenz: **Takzvané zlo.** Mladá fronta. Praha 1992, 238 s.

Hoci kniha K. Lorenza *Takzvané zlo* patrí k jeho najvýznamnejším a najznámejším, u nás vychádza s takmer 30-ročným oneskorením v českom preklade, s doslovom Lorenzovho žiaka Zd. Veselovského. Nestratila však ani trochu na aktuálnosti. Je totiž „zasvätená“ agresii, resp. agresivite – útočnosti zvierat a človeka, ktorá je namierená proti príslušníkom vlastného druhu (s. 5). Lorenz si kladie otázky „načo“ a „prečo“ existuje a na základe obrovského množstva pozorovaní správania s rôznymi druhmi zvierat s nevšedným talentom, vedecky seriózne a pedantne hľadá odpovede, ktoré čitateľa nemôžu nezaújať.

Ide mu o odhalenie prírodných súvislostí vnútroruhovej agresivity a objasnenie častého zvrhnutia či zblúdenia agresie u ľudí. Verí, že narastajúce vedomosti o prírode a jej zákonoch budú postupne stále viac prispievať k všeobecnému dobru ľudstva (s. 230).

Ako vedec sa K. Lorenz hlási k darwinistom, uznáva dvoch veľkých konštruktérov vývoja druhov – mutáciu a selekciu – a spoločný pôvod druhov. S Freudom súhlasí v tom, že nás doposiaľ poháňajú rovnaké inštinkty ako našich predľudských predkov.

Agresiu vysvetľuje ako odreagovanie zdravého hnevu, vyskytujúce sa u tých živočíšnych druhov, u ktorých pozorujeme osobnú väzbu – lásku a priateľstvo. Vnútroruhová agresia má však dôležité funkcie pre udržanie druhu. Zabezpečuje rovnomerné rozdelenie živočíchov druhu takým spôsobom, aby pokiaľ možno každý z nich našiel obživu i výber silných jedincov (pomocou boja sokov) pre zdravý vývoj potomkov a ich obranu.

Cieľom agresie ale nie je zničenie príslušníkov druhu. Ako každé inštinktívne chovanie, ktoré sa nemôže odreagovať, privádza agresia zvierat a človeka do nepokoja a núti ho hľadať vyvolávajúce podnety. Pritom sa znižujú (až extrémne) ich prahové hodnoty. Príkladom môže byť tzv. polárna psychóza, ktorej sa tiež hovorí „expedičné šialenstvo“. Preto Lorenz pokladá preorientovaný útok či novoorientované chovanie za najgeniálnejší prostriedok, aký vývoj druhov „vynašiel“ aby agresiu zvedol do neškodného koryta (s. 56). Ale existujú i iné mechanizmy, ktoré ju eliminujú. Podľa K. Lorenza je to predovšetkým ritualizácia, čo znamená, že sa boj odohrá ako rýdzo „symbolický“ ceremoniál. Porazený zjavne uzná svoju podriadenosť a potreba ho zabíjať. Boje sa takto menia na akési hry.

Ritualizáciou vzniká nový a plne autonómny inštinkt, rovnocenný s tzv. veľkými pudmi v „parlamente inštinktov“. Brzdí síce škodlivé pôsobenie agresie na druh, ale zároveň neeliminuje jej pozitívne funkcie voči nemu.

Rituály vznikajú i v dejinách ľudskej kultúry (napr. fajčenie fajky mieru – kalumetu – u Indiánov). Nie sú podľa Lorenza dedične zakotvené, odovzdávajú sa tradíciou, stávajú sa zvykom, potrebou. Spoločnou funkciou fylogenetických i sociálno-kultúrnych rituálov je dorozumenie, z ktorého – podľa autora – môžu opäť vyplynúť dve rovnako dôležité funkcie: 1. zvedenie agresie do neškodnej dráhy a 2. vytvorenie pevného puta, spájajúceho dvoch i viacerých príslušníkov jedného druhu.

Dva kroky vývoja, ktoré vedú v kultúrnej ritualizácii od dorozumenia ku kontrole agresie a odtiaľ k vytvoreniu zväzku, považuje K. Lorenz za analogické s tými krokmi, ktoré viedli k vývoju inštinktívnych rituálov, napr. u husi veľkej. Až v spoločensktve husi veľkej totiž existuje puto lásky a priateľstva, a teda táto forma spoločensktva je v „mnoha bodech vytvorená analogicky se spoločnosť ľudskou“ (s. 8). Až preorientované správanie husi veľkej späté s osobnými zväzkami či putami podnietilo K. Lorenza k napísaniu tejto knihy (s. 149). Zároveň však zdôrazňuje, že hovorí o správani zvierat a ľudí a o ich prípadných analógiách z prísne prírodovedeckého hľadiska. Pritom je evidentná jeho snaha o neantropomorfizáciu.

Zaujímavý, ale často – i neprávom – kritizovaný, je Lorenzov názor, že „osobný zväzok, láska, vznikli bezpochyby v mnohých prípadoch práve z vnútroruhovej agresii v prípadoch viac známych cestou ritualizácie, preorientovaného útoku alebo hrozby“ (s. 184). Treba si ale všimnúť a uznať, že v tomto tvrdení sa negeneralizuje.

V záverečných kapitolách knihy – ktorá sa číta ako napínavý román – obracia autor pozornosť čitateľa na zmysel výzvy „Poznaj seba samého“ pre súčasného a budúceho človeka. Príčinu hluchoty voči nej vidí predovšetkým v ľudskej pýche. Oponuje názoru, že „od tej doby, čo znám ľudí, mám rád zvířata“ a tvrdí opak, že „kto skutočne zná zvířata – včetně těch nejvyšších a nám nejbližších – a kdo poněkud chápe vývojové procesy, ten se teprve tím stane schopným plně pochopit jedinečnost člověka.“ (s. 193).

Podľa K. Lorenza sme to najvyššie, čoho dosiaľ dosiahli veľkí konštruktéri vývoja druhov na Zemi, sme ich posledným výkrikom, ale určite nie posledným slovom. A pre niekoho možno šokujúco dodáva, že „dlouhou hledaný mezičlánek mezi zvířetem a skutečně humánním člověkem jsem my“ (s. 195).

Naša neľudskosť spočíva i v lpení na prehnanom sklone k agresii. Aj keď K. Lorenz

pochybuje o možnosti úplného odstránenia vnútroruhovej agresie a neverí v takéto riešenie problému ľudstva, predsa predstavuje výraznú iniciatívu záchrany nádeje pre humánnosť života ľudí. Aj preto je nám blízky a hodný našej úcty a obdivu.

A nakoniec jedna z Lorenzových myšlienok – ako pranie:

„Psi, kteří štěkají, přesto často kousnou, ale lidi, kteří se smějí, nikdy nestřelí!“ (s. 229).

Peter Krchnák

Oheň v daždi

P. Gould: **Fire in the Rain.** The Democratic Consequences of Chernobyl. (Oheň v daždi. Demokratické dôsledky Černobyľu.). The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1990. 163 s., 5 obr., 1 mapa, 5 fotografií.

Knihu známeho amerického geografa Petra Goulda je históriou černobyľskej jadrovej tragédie. Interpretuje ju z hľadiska modernej syntézy – „spájania vecí“ – ako udalosť v mieste a v čase. Ak sa nejaká udalosť odohrá na príhodnom mieste, v príhodnom čase a v príhodných súvislostiach, vyvolá reťaz následkov, ktoré v priebehu času zachvacujú nové a nové miesta, geometrickým radom plodia ďalšie následky zasahujúce prírodu, ľudí, ich myslenie, hodnoty, politické systémy i usporiadanie sveta.

Príbeh o Černobyli má epický charakter. V úvode autor vysvetlí podstatu syntézového prístupu a potom zavedie čitateľa do slnečnej jarnej ukrajinskej krajiny, kde žijú svojimi každodennými starosťami ľudia, ktorí sa už pred pár generáciami adaptovali na tamojší direktívny systém. Ľudia zvyknutí bez rozmyšľania plniť príkazy, nestarajúc sa o svojich bližných, ani o veci vo svojom okolí. Krátko po polnoci 16. apríla 1986 sa tu dá do pohybu ničivá rádioaktívna sila o veľkosti všetkých dovtedajších, ktoré sa uvoľnili pri nadzemných nukleárných pokusoch. Autor vysvetľuje typ reaktorov, proces výroby jadrovej

energie, bezpečnostné zariadenia, podstatu rádioaktivity, jej merania, prípustných dávok, priebeh explózie i reakcie zamestnancov a managerov. Ľudská nedbalosť a železný zvyk byrokracie utajovať všetko, čo by sa mohlo dotknúť jej výsad i formalizmus systému spôsobujú pomalosť záchranných akcií a hazard s ľudskými životmi. Medzitým sa rádioaktívny oblak v dôsledku príhodnej meteorologickej situácie vydá na púť ponad Európu a spôsobuje rôzne následky a reakcie vlád i občanov. Obyvatelia sa postupne dozvedajú informácie o skutočnom rozsahu katastrofy. V jednej krajine skôr, inde neskôr. Nesúvisí to ani tak s tým, či krajina leží na západ alebo na východ od železnej opony, ale s tým, ako sú vlády prepojené s managementskými kruhmi jadrového priemyslu. Najvyšší stupeň utajovania katastrofy a jej nebezpečnosti nie je charakteristický len pre východoeurópske štáty (okrem Poľska), ale aj pre Francúzsko a Veľkú Britániu. Byrokracia, bez ohľadu na politické zafarbenie, používa všade rovnaké metódy: potláčanie alebo zakrývanie, zľahčovanie vecí, autoritatívne podceňovanie, aritmetické zatemňovanie, manipulácie s médiami, rafinované podvádzanie, redukciu informácií. Bolo príčinou ťažkých následkov havárie reaktora č. 4 len správanie sa sovietskej byrokracie, alebo aj byrokrácií dávno pred Černobyľom, na iných miestach jadrových havárií, hoci neporovnateľne menších, ktoré sa utajovali dlhé roky?

Potom sa autor zaoberá budúcnosťou využívania jadrovej energie. Začiatkom 60. rokov, v ére ilúzií o jej mierovom využívaní nielen na východe, ale aj na západe, sľubovali jadroví manažeri čistou a lacnú energiu, nevídanú bezpečnosť (pravdepodobnosť nebezpečnej havárie raz za 10 000 rokov) a absolútnu ochranu životného prostredia (preč sú časy komínov tepelných elektrární chrliacich desaťtisíce ton jedovatých exhalátov!). Ukázalo sa, že to boli plané sľuby. Z dôslednej analýzy černobyľskej explózie vyplýva, že pri súčasných 396 reaktoroch je až 92 % pravdepodobnosť veľkej havárie po najbližších 20 rokoch! Podľa švédskych a nemeckých výpočtov je 70 % pravdepodobnosť väčšej havárie každých 5,4 roka a do r. 2000 treba očakávať 3 rozsiahlejšie havárie, aj cena elektrární je vysoká. Od r. 1970, keď boli náklady na výstavbu v prepočte na 1 kWh 125 USD, do r. 1990 sa vyšplhali až na 4000 USD. Následkom sú bankroty jadrových spoločností. Spotrebiteľská cena jadrovej energie je v porovnaní s inak vyrobenými energiami dvojnásobná. Ukázalo sa, že nebezpečne vzrastajú korózne procesy zariadení. Ale nehrozíme sa len havárií. V okolí všetkých jadrových elektrární sa vo zvýšenej miere vyskytujú leukemické ochorenia a neriešiteľné problémy spôsobuje jadrový odpad.

V krajinách, kde s plnou vážnosťou pristupujú k týmto problémom, zmrádzajú výrobu jadrovej energie. Na našej planéte sa denne vyskytujú zemetrasenia, hurikány, záplavy, suchá, katastrofy, pred ktorými človek nemôže uniknúť. V prípade jadrovej katastrofy však záleží od jeho rozhodnutia, či sa jej vyhne.

Autor vo svojej knihe Oheň v daždi podáva dokonalú analýzu nielen jadrovej explózie a nukleárných procesov, ale aj všetkých faktorov, ktoré ju spôsobili a umožnili – či už je to technológia výroby, alebo správanie sa byrokratov v kritickom čase, ale analyzuje aj postoje zodpovedných činiteľov v celej Európe a podstatu dnešnej vyspelej spoločnosti, ktorej blahobyt vyžaduje stupňovanie konzumácie energie. Od nej už závisí aj stabilita štátov, samovražedné odcudzenie a fragmentarizácia ľudí (Černobyľ je ďaleko...). Poukazuje na globálnosť procesov i katastrof súčasného, technickou civilizáciou silne poznačeného zraniteľného sveta. Analyzuje mechanizmus prieniku a akumulácie rádioaktívnych prvkov v jednotlivých článkoch ekologických systémov – od najnižších trofických úrovní po najvyššie. Najnebezpečnejšie ekologické následky mala černobyľská havária na lišajníkových pastviny v tundrovej zóne Škandinávie. Lišajníky tu absorbovali takmer všetky rádioaktívne prvky, ktoré sa nakoniec usadili v organizmoch sobov. Vyskytli sa prípady, že roľníci, vidiac utrpenie svojich stád si vzali život.

Kniha je v prvom rade obžalobou byrokracie, ktorej je ľahostajný osud človeka (vysokopostavený predstavitel jadrovej lobby v istej západnej krajine na otázku, prečo pravdivo neinformuje obyvateľstvo o nebezpečí jadrovej energie odpovedal príslovím: ak ideme vysušiť rybník, nepovieme to predsa žabám) a výpoveďou o nebezpečnej krehkosti súčasného, zložitými technológiami a rafinovanými riadiacimi systémami politikov a technokratov ovládaného sveta.

Oheň v daždi je čítaním pre každého, kto chce pochopiť súčasný komplikovaný svet, nebezpečný stupeň jeho manipulovateľnosti, svet rozdrobený do absurdnosti, svet odcudzených ľudí, čo je veľkou hrozbou. „Spájanie vecí“ je univerzálnou syntézou a tento postup možno použiť na analýzu všetkých udalostí na ktoromkoľvek mieste na svete, na odhaľovanie toku prítomnosti a jeho smerovania do budúcnosti.

Ján Drdoš

J. Jeník: International network of UNESCO biosphere reserves

Since 1974, the UNESCO Man and Biosphere Programme pays special attention to representative areas which serve as models of the existing variety of natural and man-induced landscapes on the Earth (incl. respective ecosystems, human population, traditional exploitation). Called „biosphere reserves“, these areas were subject to both national and international selection, and after their declaration, they are used as study areas for multilateral scientific research and monitoring.

The present-day network contains more than 300 biosphere reserves which tend to achieve reasonable reconciliation between undamaged development of natural systems and sustainable requirements of human society. At the end 1992, there are nine biosphere reserves in ČSFR, all of them representing different natural resources and different civilisation stresses; six of them are situated close to the national boundary and create a counterpart of biosphere reserves on the other side of the frontier. Legal status of the Czech and Slovak biosphere reserves is covered, so far, by the categories of „protected landscape reserve“ or „national park“ according to the valid national laws. Future role of these areas in the system of multiple nature reserves is their goal-orientated research (both by natural and socio-economic sciences) in the core and buffer zone, their rational management, ecological education and ultimate conservation of non-renewable natural resources.

J. Čerovský: Global protected areas network

The planetary system of protected areas has become a matter of global interest. It represents a basic world ecological stability network, it provides unique biodiversity conservation sites in situ. This has recently been proved by the IVth World Congress on National Parks and Protected Areas, held in Caracas, Venezuela, February 1992: 12 days of intensive debates, 49 workshops, 1,029 presented papers, 1,840 participants from 133 countries.

IUCN – The World Conservation Union, the chief organizer of the IVth World Park Congress, distinguished and defined international categories of protected areas. Those marked by I to V are of a key importance: I – Scientific/Strict Nature Reserve; II – National Park; III – Natural Monument/Landmark; IV – Managed Nature Reserve; V – Protected Landscape/Seascape. In many cases the international categories are not identical with categories according to the respective national legislation: this makes some difficulties particularly within the category II; it is generally felt the present rather strict international definition of a National Park deserves some urgent reconsideration.

The author tries to identify in nine points the most important accentuated and innovative approaches of the Caracas Congress.